

Finnugor hang- és alaktani adalékok.

A zürjén és votják nyelv szövégi vokalizmusának problémáival legutóbb *A permi nyelvek szövégi magánhangzói* című dolgozatomban¹⁾ hosszabban foglalkoztam. Végeredményeim szerint, melyekre ebben a dolgozatomban jutottam, azok a magánhangzón végződő zürjén-votják töszók, melyek nem *-i*, ill. *-j*-re végződnek, az alábbi két szócsoport valamelyikébe sorozhatók be:

a) zürj. *-a* ∼ votj. *-a* || < ősz-permi **-a*, pl. zürj. *šela, ševa, ševa* 'Haselhuhn' | votj. *šala, šāua* id.; zürj. *darga* 'Gründling (cyprinus gobio) stb.' | votj. *darga* 'молёкъ рыба stb.'

b) Zürj. *-a* ∼ votj. *-o* || < ősz-permi **-a*, pl. zürj. *gola* 'Hals stb.' | votj. *gulo*; zürj. *gorda* 'Kriekente stb.' | votj. *gurdo* : *g. tšęž* 'eine graue, grosse Ente'.

E két csoport valamelyikébe illeszkedtek bele (a zürjénben, ill. mindkét permi nyelvben) az eredetileg **-a* végű jövevényszók is, pl. zürj. *šarla* stb. 'Sichel' | votj. *šurlo* < csuv., vö. *šurla, šorla*; zürj. *torta* 'Krücke, Rechen' | votj. *turto* 'Deichsel stb.' < csuv. *turda, torđa*; zürjL. *šalka* 'tuohikontti' < karj. **šalkka*; zürjUd. *kōla* 'puimavarsta' < karj. *kola* stb. [I. LAKÓ: UngJb. 1935, 318—9].

A fentebbi példákból nyilvánvaló, hogy az ősz-permi szövégi **-a* a zürjén és a votják nyelv különletében *a* ill. (a votjékban *o* és *u* után) *o*-ként a mai napig megmaradt. Ismerek mégis 5 olyan permi etimológiát, melyeknek zürjén tagjai *e* (körülbelül 40 példával támogatható) szabálytól eltérést mutatnak. A következőkben velük óhajtok foglalkozni. Ezek a következők:

1. Zürj' (WIED.) *ež, eža*, (ROG.) NYP. *эжа*, (GEN.) KP. *iža*, (WICHM.) Ud. V. *ež*, I. *ež*, U. S. L. *eža*, (SACH) *ема* 'junges Gras, Rasen' stb. | votj. (WICHM.) U. J. *ožo*, M. *ožo*, S. *o.đžo*, (MUNK.) *ožo* (Sar.), Mal. Glaz. *ožo* id. | fi. *aho* 'verlassenes Schwendenland; junger Laubwald' stb. [I. TOIVONEN, Affr. 1. sz.] ;

¹⁾ Megjelent a NyK. XLVIII—XLIX. kötetében és különnyomatban a FgrÉ. 2. számaként.

2. Zürj. (WIED.) *yb*, (ROG.) NyP. *ыб*, (GEN.) KP. *об*, (WICHM.) U. V. L. P. PK. *ib* 'Feld, Berg' (ŠACH.) *ыб* 'Feld' | votj. (WICHM.) U. MU. M. S. G. *ubo* 'Ackerbeet', (MUNK.) *ubo* (Sar.), Kaz. *ubo*, *ëbo* 'virágágy, kerti —' | md. *uma* (< **umba*) 'Ackerstück, Anteil am Felde' [I. SETÄLÄ: SUS. AiK. XIV₃ 29, 2. jegyzet; WICHMANN, TLP. 24; UOTILA³: SUS. Toim. LXV, 87, 89];

3. Zürj. (WIED.) *pal*, (ROG.) NyP. *кыу палъ*, (WICHM.) S. L. *pal*:*p-ur*, Ud. *palla ur* 'fliegendes Eichhorn' | votj. (WICHM.) G. J. *pulo*, (MUNK.) *pulo* id. | IpN. *buoida* 'mustela erminea' [I. WICHMANN: FUF. XI, 218—9];

4. Zürj. (WIED.) *pukil*, (WICHM.) Ud. *pekil* 'Klotz' | votj. (WICHM.) U. *pukilo*, M. *pukilo*, J. MU. *puklo* id. | fi. *pökkylä*. *pökkelö* id [I. WICHMANN, TLP. 18, jegyzet; FUF. XV, 4; WotjChr. 760. sz.];

5. Zürj. (WIED.) *kait* 'Grube, Höhle, Fuchsbau' | votj. (MUNK.) *gulo* (Glaz.) 'vadállat fekvőhelye, barlangja'. — A zürj. *k-∞* votj. *g-* megfeleléshez vö. pl. zürj. (WIED.) *köz*, *köza* 'Kies, -sand' stb. ∞ votj. (WICHM.) U. *gižl*, (MUNK.) *giž*, *giži* (Sar.), Mal. *giži*. *giži* 'homokszem' [I. TOIVONEN, Affr. 65]. A permi nyelvekbeli szóeleji *k-∞g-* váltakozásról l. bővebben: WICHMANN, SUS. AiK. XXI₃ 22 és legutóbb UOTILA: SUS. Toim. LXV, 8—12]. A WIEDEMANNnál található *kait* bizonyára oly nyelvjárásból való, amelyben *-it* hangtörvényszerű megfelelője a más nyelvjárásokbeli szóvégi *-t*-nek. Az utóbbiakban a szó kétségtákvül **kat* alakú volna (vö. WICHMANN: SUS. AiK. XXI/3, 22 és legutóbb UOTILA, id. m. 378. 1), s ilyenformán ez a zürjén szó egészen jól illik a votják *gulo* megfelelőjének. (Az 1. szótagbeli zürj. *a ∞* votj. *o* megfeleléshez vö. WICHMANN, Vok. 74).

Átadó nyelvi alakjához viszonyítva, ezekkel egyező szóvégi különösseget mutat még a zürjén (Ud. Vics. S. L. P.) *rab* 'máski' < karj. *raba* id. (vö. WICHMANN: Valvoja XL, 403. 1).

E példákkal kapcsolatban a következő probléma merül fel: mért vesztették el e zürjén szavak végmagánhangzójukat, jöllehet a szóvégi *-a* általában megmaradt változatlanul a zürjén nyelvtörténet folyamán?

— Szerintem ennek a magyarázata nem hangtani, hanem e zürjén alakok analógia szüleményei.

Mint ismeretes, van a zürjénben egy *-a* képző, mellyel minden főnévből képezhetünk melléknevet (vö. WIEDEMANN, Syrj. Gramm. 20. §.). Ezek a melléknevek — szóvégi magánhangzójukat tekintve — mit sem térnek el ama zürjén tőszavaktól, melyek az

ős-permi nyelvből örökölt szóvégi *-a*-jukat a mai napig változatlanul megőrizték. Ilyenformán a nyelvérzékben könnyen keletkezhetett a következő arány:

vija : vij = *iba : x*, amiből $x = ib$. Az *-a* nélküli zürjén szavak véleményem szerint mind efféle téves analógiából származtak (*vij* 'vaj', *vija*, 'vajas', azaz a megfelelő *-a* képzős melléknév).

Részletekre áttérve, fontos mellékkörülmény, hogy az *ež* szónak rövidebb (*-a* nélküli) alakja mellett hosszabb, *-a* végű változata is van. Ezeknek egymás mellett való előfordulása nézetem szerint éppen azzal magyarázható meg, hogy az analógia folytán létrejött rövidebb alak mellett a régebb hangtörvényszerű teljes alak helyenként megmaradhatott. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a körülményt sem, hogy az *-a* végű főnevek melléknévi alakjai *-aa*-ra végződnek, amely végződés gyors beszédben bizonyára *-a*-vá rövidült, s minthogy ekképpen pl. *eža* (<*ežaa) melléknévi alak állhatott elő, természetesnek látszik, hogy *e* mellé új *ež* nominatívus alakult. — A *pal* szónak *palla* változatát azonban nem tartom így magyarázhatónak. A *votj pulo* pontos megfelelője csak egy zürj. **pała* lehet. A *palla* úgy alakulhatott, hogy a **pała*-ból analógia folytán már régen létrejött *pal* nominatívushoz a zürjénben igen közönséges *-j* tőképző járult (ilyen példákat l. UOTILA, id. m. 414—5. l.), s ebből a *-j*-s tőből való a *palla* (<**palja*) származék — alkalmasint *-a* kicsinyítő képzővel (az utóbbira több példát l. LAKÓ, id. m. 8., 10. és 20. l.). — A zürj. *pukil* esetében ennek az analógiás képződménynek igen réginek kell lennie — mindenesetre régiebbnek, mint a zürjén második szótagbeli nyílt magánhangzó kiesése, mert ellenkező esetben egy feltehető **pukila* alakból **pukla* (s nem *pukil*) alakult volna. — Végül a *rab* szó idetartozásának fontosságára kell még rámutatnom. Míg ugyanis többi példámban elvileg gondolhatnánk arra a magyarázatra is, hogy a *votj*akkal szemben a rövidebb, zürjén szavak az eredetibbek s a *votj*ák alakok szóvégi *-o*-ja valamely képző, addig a zürj. *rab* szónak korábbi **raba* alakból való létrejötte aligha magyarázható másképp, mint épp az általam feltett analógiával. Ez a szó nyilvánvaló példája annak, hogy a zürjénben olyszerű analógiás alakulás, amilyent én a többi esetben is felteszek, valóban történhetett és történt, s ez a tény feleslegessé teszi, hogy ahhoz az egyéb tények folytán is valószínűtlen magyarázathoz folyamod-

junk, hogy a votják alakokban képző rejlik, s hogy e képpen ezek a többi nagyszámú -o végű votják t ő s z ó t ó l különválasztandók.

Az általam itt tárgyalt zürjén szavak a nyelvérzék hasonló tévedése folytán keletkeztek tehát, mint amilyenvel MELICH JÁNOS a latin -us végű keresztneveknek a magyarban való -us nélküli alakját magyarázza (vö. MNy. X.) s amilyennek a *jegenye*, *medve* stb. szavak magyar nyelvi alakjai köszönhetik létüket (I. HORGÁSZ PÁL: Haránga, MNy. XII, 335.)

*

A fi. *sieni* ~ IpN. *čadna* ~ cserM. *šen* ~ vog. *šinu* ~ osztj. (KARJ.) *sa'n*, Vj. V. *sānəx*, Trj. *sānəx*, DN. *sānə*, Ni. *sānə*, O. *sa'n*, J. (PAAS.) *sānə*, *sānəγ'*, (CASTR.) *sāna*, *sānəx* 'gomba stb.' jelentésű szavak votják megfelelője SM. *señki*, KM. *señka*, *señkē*, *señkē*. U. *sejki*, M. *sejki*, Isl. J. *sejky*, *señky*, G. GM. *señki* 'Zunder, Schwamm' (I. UOTILA: SUS. Toim. LXV, 365; uo. irod.). A votják szóból azonban (éppúgy mint az osztjából is) csak az első szótag, azaz *sej-*, *šej-*, *señ-* a rokon nyelvi szóalakok pontos mása; a szóvégi (MUNK.) *-ka*, *-kē*, *-ki*, (WICHM.) *-kj*, *-kī*, *-ki* PAASONEN szerint az osztj. *sānəγ'* szóalak *-γ'* képzőjének a megfelelője (I. s-Laute, 128). PAASONEN magyarázatát UOTILA is elfogadja, de lehetségesnek tartja azt is, hogy a votják szóvégeben külön szó rejlik. A magam részéről — tekintettel arra, hogy a végződés magánhangzó-eleme nem minden nyelvjárásban azonos, a képzős magyarázatot tartom valószínűbbnek, s nem látom akadályát annak, hogy a votják szóvéget kicsinyítő képzőnek tekintsük. Szerintem a MUNKÁCSI feljegyezte kazáni *señka* változatban ugyanaz a *-ka* kicsinyítő képző van, melyet például a *nunika* 'kleines Kind' (alapszava *nuni*), *nijka* 'leányka' (alapszava *nij*) szóalakokban is látunk (vö. SZINNYEI, Fgr. Sprw.² 83—4; LAKÓ, FgrÉ. 2: 24; uo. irod.).

A malmyzsi alak (*sejki*) *-ki* végzete a votjában magukban is előforduló *-k* és *-j* kicsinyítő képzőkből van összetéve (az előbbiről I. UOTILA, id. m. 127, az utóbbiról LAKÓ, id. m. 17). Ettől a más nyelvjárásokból feljegyzett *-kē*, *-kī*, *-ki* alakvariansok csak magánhangzójukra nézve különböznek, de ez a különbözőség hangtörvényszerű. (vö. LAKÓ, id. m. 14—5).

Önként felvetődik ezután az a kérdés: van-e ezen magya-

rázat mellett lehetősége annak, hogy a votják képző (ill. képzőbokor) az osztjJ. (l' AAS.) *sānəγ'* szóalak végzetével — valamint a többi kétszótagú variánsok *-χ*-jával — etimológiailag összefügg? Úgy vélem, nincs! Az a *-k* kicsinyítő képző, melyet a votj. *-ka-* és *-kj-* (stb.) képzők tartalmazzak, frg. **-kk-*ra megy vissza (l. UOTILA, id. m. 127), ennek pedig az osztjákban *-k*, *-k'* a folytatója, nem pedig *-γ'* (vö. SZINNYEI, Fgr. Sprw.² 84). Úgy gondolom tehát, hogy az osztják *-γ'*, *-χ* képzőnek máshonnan kell megfelelőt keresnünk, és — tekintettel arra, hogy ismerek egy esetet, melyben osztják szóvégi *-χ*, \emptyset frg. **-k ~ *-γ* folytatója (l. a frg. **-k ~ *-γ* deverbális névszóképzőt, SZINNYEI, Fgr. Sprw.² 79—80) — a mi osztják képzőnk is **-k*, ill. **-k-*-nak rekonstruálható frg. denominális névszóképzőből szeretném levezetni. — Ilyen képző pedig minden valószínűség szerint volt is az alapnyelvben! Nyomait a finnben oly képzős származékok őrzik, mint *oianne* (< **oiannek*) 'vízvezető árkocská', töve: *oiantee* < **oianteye* (alapszava *oja* 'árok'), *saarenne* (< **särennek*) 'földnyelv', töve *saarentee* < **särenteye* (alapszava: *saare* 'sziget'), *kajava* < **kaja-γa* 'sirály', *majava* < **maja-γa* 'hód', *vajaa*, *vajava* < **vaja-γa* 'hiányos', ahol a **-k*, ill. **-γ* frg. **-k*, ill. **-k-* kicsinyítő képző folytatásai (l. SZINNYEI, NyH¹. 98—9; WICHMANN: SUS. Aik. XXX₆, 7—9), s ezen alapnyelvi képző leszármazottai közé sorozom én fenti osztják képzőnk is. Igaz ugyan, hogy ennek mássalhangzó eleme PAASONEN feljegyzésében *-γ'*,¹⁾ KARJALAINENÉBAN (és CASTRÉNÉBAN) azonban *-χ*, de ez a különbség aligha egyéb, mint jelölésbeli eltérés, s végeredményben itt ugyanazon képzőről van szó. E meggyőződésemet FUCHS azon leírására alapítom, melyet ő az osztj. *γ* hangról ad: „... *g* (= *γ*) ist sehr oft nur sehr schwach stimmhaft und klingt fast wie ein *χ* und zwar nicht nur infolge Assimilation an einen harten Konsonanten und nicht nur im A u s l a u t e, sondern auch zwischen Vokalen...“ (KSz. VII, 17).

Képzőnknek a finnen kívül a cseremiszből és a lappból van még kimutatva a megfelelője, pl. cser. *šəmā* 'fekete', *šimälγa* 'feketés', *ošā* 'fehér', *ošalyā* 'fehéres', lpS. *pāna* 'kutya', gen. *pātnaka*, lpK. *pienneγ* ua. (vö. fi. *peni* ua.) [l. SZINNYEI, id. h.],

¹⁾ Ugyanígy jelenik meg pl. az osztj. J. *māwtəγ'* 'МОХТИКЪ' (~ cser. *müktö* stb.) szóban is, l. PAASONEN, OstjWb. 1196. sz. Vö. még WICHMANN: Nyr. LIX. 62.

megvan azonban véleményem szerint a vogulban is pl. a következő szavakban: vogÉ. *χājēχ*, KL. *khajēχ*, K. *khajēχ*, P. *khajēχ* 'Möwe' és É. *lāpēχ*, KL. *loapēχ*, AL. *lāpēχ*, K. *loāpēχ*, P. *lāpēχ*, T. *lāpāχ*, (KANN.) TJ. TCs. *lepā·χ* 'Schmetterling' (I. MUNKÁCSI, ÁKE. 284, ill. 443). UOTILA, aki e szavakat legutóbb tárgyalta, azt a gondolatot veti fel, hogy e vogul szavak *-χ*-ja a cser. *-k*, zürj. *-k*, osztj. *-k*, *-kh* és magy. *-k* kicsinyítő képzőknek felelne meg (I. Vir. 1930: 173—4). Azonban ezek fgr. előzményének, a **-kk-* ~ **-k-* kicsinyítő képzőnek vogul folytatója ismeretes számos példából *-kə-*, *-ge-*, *-kβε*, *-gβε* alakban (I. SZINNYEI, Fgr. Sprw.² 83—4), s a zárhangú megfelelések ezen sorába a spirans *-χ* nem illik bele. Ha ehhez még tekintetbe vesszük azt, hogy a fgr. **-k* ~ **-γ* latívusragnak — egyéb alakváltozatok mellett — *-χ* a folytatója a vogulban (I. SZABÓ: NyK. XXXIV, 444—5 és FOKOS: NyK. XLIX, 329) s hogy a vog. *χājēχ* stb. finn és lapp megfelelőjében is (fi. *kajava* [*< *kaja-γa*], lpN. *gaja*, *gagjeg*) a fgr. **-k*, ill. **-k.* képző fejleménye van meg, aligha kételkedhetünk abban, hogy a fenti vogul szavak *-χ*-ja a fgr. **-k*, ill. **-k.* (és nem **-kk-*) képző folytatója.

Kiegészítésül hozzáfűzöm még, hogy ugyanezen (**-k* ~ **-k.*) fgr. névszóképző folytatását látom még a következő két finn szóban is: *kenkä* 'cipő' ~ lpN. *gāmā*, *-bmāg-*, L. *kāma*, *kāpmaka* id. ~ md.E. *k'éme*, *k'em*, M. *kemē* 'Stiefel' ~ cser. KB. *kəm*, U. *kem* id. ~ zürj. *köm*: *k.* -*kot* 'Schuhe und Strümpfe' (vö. BUDENZ, MUSz. 17);

kärki 'Spitze, Stachel, Scheitel' ~ lpN. *gierā*, *-rrāg-* 'topp, øvre ende av ngt. etc.', L. *kiera*, *kierraka* 'spets, topp, (en flods) källa' (a lp. szót WIKLUND [UL. 185] másképp egyezteti, de amennyire COLLINDER BJÖRN professzoromnak szóbeli közlésére emlékezni tudok, ő WIKLUND egyeztetését helytelennek tartja s a fentebbit fogadja el). — A *kenkä* megfelelői közül a lapp alakok maguk is képzett szók. A képzőtlen alapszó csak a volgai nyelvekben és a zürjénben van meg, s ezek, elsősorban pedig a mordvin szó alapján fel kell tennünk, hogy valaha a finnben is megvolt a szó képzőtlen alakja: **keme*. A mai *kenkä* szót korábbi **keme-kä* képzős alakból vélem levezethetőnek — a 2. szótag *e*-jének kieste után *m* = *γ* asszimilációval a *k* előtt, s a *-kä* végzetet a fentebbi finn szók **-k.* ill. **-k.* ~ **-γ.* képzőjével tartom egyeredetűnek. — A 2. példában a lp. *gierrāg*, ill. *kierrak-* tövégi *-g-*, ill. *-k-*ja feltétlenül képző, s ebből következik, hogy a tőle el nem választható fi. *-ki*

végződés is régi képzőt rejt magában. A lapp alapján a *kärki* régibb alakjául **käre-ke* szóalakot vennék fel, ahol a *-ke* végződést ismét a feltett fgr. **k.* kicsinyítő képző folytatóival kapcsolom össze. Persze a nyilt 2. szótag magánhangzójának mindkét szóban feltett kivetése, továbbá a *-kä, -ke (-ki)* képző erős fokon való megjelenése a finn nyelvtörténet megoldatlan kérdéseinek egész seregére hívja még fel a figyelmet, ezekkel azonban e helyen bővebben nem foglalkozhatom. Megelégszem csupán azzal, hogy utalok a finn *-e* tövű névszókra, melyek partitívusában valamikor szintén hasonló elíziónak kellett történni (pl. *saari* 'sziget', töve *saare-*, de partitívusa *saarta* < ? **säre-ta*), s ahol a partitívusrag mássalhangzója — hasonló körülmények között mint a *-kä, -ke (-ki)* képző *k*-ja — erős fokú alakban jelenik meg. — Végül a *kenkä* szóban levő *-kä* képző *-ä*-jének és a *kärke-*, nom. *kärki* szóban levő *-ke (-ki)* képző *-e (-i)*-jének viszonya is megoldatlan problémát rejt még magában.

LAKÓ GYÖRGY.